

In 1877 logeerde Multatuli tijdens een tournee in Leeuwarden bij de Bruinsma's en nog datzelfde jaar bracht Bruinsma een vakantie door bij Multatuli in Wiesbaden. Tijdens een logeerpartij bij Bruinsma in 1878 ontving M. het bericht van Mimi, dat zij een kind, Wouter, had geadopteerd. M. wist niets van de plannen van Mimi in die richting maar raakte later zeer verknocht aan dit kind.

U weet nu enigszins hoe het er in 1880 met Bruinsma, Multatuli en Van Gogh voor stond en het wordt tijd, dat ik de laatste coryfee introduceer. Op 17 februari 1880 werd in Amsterdam, op initiatief van het Genootschap ter bevordering der Natuur-, Genees- en Heelkunde de tweehonderdste sterfdag van de grote Amsterdamse entomoloog en microscopist Jan Swammerdam op grootse wijze herdacht. Het Genootschap hield eerst, in aanwezigheid van tientallen speciale gasten en hoogwaardigheidsbekleders, in het universiteitsgebouw een buitengewone ledenvergadering,

B.J. Stokvis.

waarna het gezelschap zich begaf naar de Waalse kerk, waar 'orgeltoon het plechtige der samenkomst verhoogden'. De herdenkingsrede in de kerk werd uitgesproken door een van Nederlands grootste wetenschappers uit die tijd, de Amsterdamse hoogleraar pathologie en interne geneeskunde **dr. Barend Joseph Stokvis**. De spreker zette in zijn magistrale voordracht het universele karakter van de wetenschap af tegen de Nederlandse identiteit van Swammerdam:

'De wetenschap moge niet vragen, tot welke natie hare beoefenaars behoren, de natieën weten, wie onder haar zonen de banierdragers der wetenschap zijn. (...) Naast de staatslieden en oorlogshelden, naast de dichters en kunstenaars, zijn het toch vooral de mannen van de wetenschap, die den naam van een volk tot over de grenzen, waar het woont, doen leven. Toen Shakespeare's genie nog slechts zijn landgenoten bekend was, hielden Harvey en Newton den roem van Engeland voor het geleerde Europa op, en Galilei, Volta, Galvani droegen tot den luister van Italië in het buitenland niet minder bij, dan Dante, Tasso en Rafael.'

Na Stokvis' rede trok het gezelschap naar de Oude Schans, waar reeds duizenden ingezetenen wachtten op de plechtige onthulling van een gedenksteen op het geboortehuis van Swammerdam. De avond werd afgesloten met een feestelijk diner in een van de zalen van Artis. Wie was deze Stokvis, aan wie als voorzitter van de Natuurkundige sectie de eer te beurt viel de herdenkingsrede over Swammerdam uit te spreken?

B.J. Stokvis was in 1834 te Amsterdam geboren als zoon van de vooraanstaande Joodse medicus en opleider J.B. Stokvis (1808-1887) en volgde middelbaar onderwijs te Amsterdam. Hij studeerde geneeskunde eerst te Amsterdam aan het toenmalige

Atheneum Illustre en later aan de Utrechtse universiteit.

Hij promoveerde daar in 1856 summa cum laude op een proefschrift over de suikerstofwisseling in de lever bij suikerziekte. Hij begon een praktijk in Amsterdam, maar bleef 's middags in het laboratorium werken. Zijn academische carrière begon op 40-jarige leeftijd, toen hij aan het Atheneum werd benoemd tot hoogleraar algemene pathologie, farmacodynamiek en interne geneeskunde. Hij zag - een visie, die in zijn tijd geen gemeengoed was - scherp, dat de aanwending van natuurwetenschappelijke methoden niet alleen goed mogelijk, maar zelfs essentieel was. Tijdens zijn inaugurele rede (1874) stelde hij: *'één en ondeelbaar is de wetenschap van het leven'*. Ook zei hij daar: *'Daarom hebbe hij, die zich aan de geneeskunst wijden wil, een onverzadigbare lust tot onderzoek en tot leeren, maar tevens een onuitbluschbare liefde voor zijn medemenschen.'*

Toen het Atheneum in 1877 werd omgezet in de universiteit van Amsterdam werd Stokvis professor aan die instelling. Hij werd de grondlegger van de Nederlandse farmacotherapie, had een grote wetenschappelijke productie, was krachtig voorstander van vivisectie, kenner van tropische geneeskunde en toonde, zonder overdreven nationaal chauvinisme, grote interesse in de vaderlandse geschiedenis der geneeskunde. Hij was een briljant orator, sprak vele talen, was een zeer aimabel mens en sloot vriendschappen met vele vooraanstaande buitenlandse geleerden uit zijn tijd. Hij was hoofd van de afdeling Interne geneeskunde van het Binnengasthuis, vervulde een vooraanstaande rol in het in de 19de eeuw voor de wetenschapsbeoefening zeer belangrijke Genootschap tbv N.G. en H. en was al in 1870 voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Geneeskunst (NMG). Hij was ook actief in diverse Joodse maatschappelijke organisaties en een voortreffelijk huisvader. Hij was op buitenlandse congressen een geliefd en veel gevraagd spreker en verrukte o.a. de Italianen - Stokvis was polyglot - door hen in hun eigen taal toe te spreken.

Ook na de feestelijke gebeurtenissen van 1880, waarin hij een hoofdrol vervulde, bleef Stokvis domineren in de vaderlandse geneeskunde. Hij was meermalen voorzitter van het Gen. tbv N.G. en H. en was in 1892 rector magnificus van de Amsterdamse universiteit. Hij was ook meer dan dertig jaar lid van de Vereniging Het NtVg en vervulde vanaf 1870 maar liefst vijfmaal het voorzitterschap van de NMG. Hij sprak, steeds met groot succes, op internationale congressen te Rome, Dublin, Berlijn en Amsterdam. Het NtVg van 8 juni 1899 was, ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum als hoogleraar, geheel gevuld met bijdragen van zijn oud-leerlingen. Op 29 september 1902 wordt Stokvis, nog altijd actief, plotseling onwel en overlijdt acuut. Een roerend In Memoriam in het NtVg getuigt van de grote liefde en bewondering, die Stokvis had opgeroepen bij degenen die hem kenden. Zelfs de 'stroeve Virchow' had hem eens omhelsd en de koningin van Italië, Margaretha, had hem 'tot den handkus toegelaten'. Zijn naam leeft nog voort in het Professor Stokvis Reisfonds voor buitenlandse stages van medische studenten.

Eén activiteit van Stokvis heb ik nog niet genoemd. Hij was weliswaar geen lid van onze Vereniging, maar heeft niet geaarzeld duidelijk en onomwonden zijn mening te geven, toen hem door zijn studenten werd verzocht om eens wat aandacht te schenken aan de ... homeopathie. Dat verzoek resulteerde in een viertal voordrachten over homeopathie, gehouden in mei en juni 1887. Ze zijn uitgegeven in een brochure en ook gepubliceerd in het NtVg (1887, p.547-559, 573-584, 597-603 en 617-625). In deze voordrachten slaagt Stokvis er werkelijk in, om zich - zoals hij stelde - te onttrekken aan het negatieve oordeel van zijn opleiders over de homeopathie en hij geeft een geheel eigen, onbevooroordeeld oordeel over Hahnemann

en zijn navolgers. Hij toont in het begin veel waardering voor Hahnemann en noemde hem een verdienstelijk chemicus, die ook 'interessant psychiater' was en een geducht criticus van de officiële geneeskunde uit die tijd. Hahnemann zou beschikt hebben over 'vele gaven van verstand en hart'. Hij had een open oog voor de 'onbeholpenheid van de therapie, de kunst der kunsten' en wist patiënten zeer sterk aan zich te binden. Wel koos hij zich niet de beste opleiders, die in zijn tijd beschikbaar waren. Hij had geen oog of oor voor de grote ontdekkingen van tijdgenoten als Auenbrugger, Lavoisier, Laennec, Corvisar e.a., maar verkoos als opleider de gewone 'hospitaalgeneesheer' Quarin. Behalve over Quarin liet Hahnemann zich ooit lovend uit over de fysioloog Von Haller, maar is verder vooral autodidact. Stokvis sprak waardering uit voor H.'s aanvallen op de aderlating en op de 'op zelfbedrog en leugen berustende geneesmiddelen', waarin allerlei middelen in één recept tezamen worden gebracht: 'Mausendreck und Coriander, alles durch einander'. Toch moet Stokvis ook kritisch zijn: H. beschouwt zich als de Luther van de geneeskunde en dezelfde persoon, die met 'de mokerslag van de spot de toenmalige geneeskunde wist af te breken' sust zijn wetenschappelijk geweten geheel in slaap als hij er zijn eigen systeem tegenover gaat stellen.

Stokvis toont zich mild over die homeopaten, die wel oog hadden voor de nieuwe ontdekkingen van de natuurwetenschappelijke geneeskunde en de leermeester niet meer letterlijk namen. Volgt een amusante uiteenzetting over H.'s voorkeur voor de 30ste C en de wijze waarop apothekers kennelijk de hand lichtten met de zeer tijdrovende en omslachtige bereidingswijze van dergelijk receptuur. Binnen een paar minuten worden middelen afgeleverd, waarvan de bereiding tenminste 20 dagen en nachten onafgebroken werken zouden hebben behoren te vergen! Veel homeopaten tonen zich volgens Stokvis ongevoelig voor kritiek: zij voelen zich 'illuminatus, godsgezanten en begenadigden' en hebben geen behoefte te reageren op de beschuldiging dat extreem verdunde homeopathica slechts water zijn. En vraagt Stokvis zich af: zijn zij dan geheel onkundig van de scheikundige kennis, als zij beweren met het gebruik van digitalis, opium, ipecacuanha e.d. simplicia voor te schrijven, terwijl dat scheikundig gesproken natuurlijk samengestelde stoffen zijn?

Ook het similia-principe kan Stokvis' goedkeuring niet wegdagen: men kan volgens hem een ziek of zwak werkend orgaan beter rust gunnen, dan het te gaan prikkelen! Zeer veel aanstoot neemt Stokvis aan de minachting voor objectief waarneembare effecten van geneesmiddelen bij gezonden en H.'s voorkeur voor de subjectieve belevingen van de proefpersonen. Met citaten uit de geneesmiddelproeven maakt hij die, zoals van der Smagt dat bijna 100 jaar later in zijn meesterwerkje over de homeopathie opnieuw zou doen, belachelijk: 'Onweerstaanbare trek naar zuurkool' en 'Hij wil de pauwen aan het schrikken maken.' De homeopathie is, aldus Stokvis, bovenal een 'therapie der vreemde gewaarwordingen, der stoornissen en wijzigingen in het subjectief bevinden der patiënt.' De gewone medicus heeft vaak geen boodschap aan al die subjectieve mededelingen van het individu: 'De klachten van den patiënt gaan het ene oor in, het andere oor uit' maar dat vindt Stokvis overigens ook niet goed.

In de vierde lezing valt natuurlijk het doek voor de homeopathie volledig. Deze hoeft in principe door de nieuwe geneeskunde niet actief bestreden te worden: ze kan gezien worden als een van de vele afdwalingen van de menselijke geest, wel van belang voor de geschiedschrijving, maar verder niet echt. Tenzij..... de aanhangers van de homeopathie hun stelsel als het enige ware aanprezen 'met marktgeschreeuw', daarbij verdachtmakingen in plaats van

argumenten gebruiken enzovoort, want dan.....treedt de nieuwe geneeskunde kalm en bezadigd in het strijdperk, ontrukt aan de homeopathie hare vreemde veren en doet haar kennen als een 'uit het oogpunt van menselijkheid hoogst strafbare dwaling'. En zij zal zich daarbij kunnen beroepen op Hahnemann zelf, die als een der eersten de nadruk legde op de noodzaak van proefondervindelijk onderzoek in plaats van uit te gaan van 'vernuftelijkheden of bedrieglijke meningen'. Aldus Stokvis tot zijn studenten.

Hoe verging het intussen Van Gogh? Vanaf 1881 stond zijn leven geheel in het teken van de schilderkunst. Tot 1886 bleef hij in Holland, achtereenvolgens wonend in Den Haag, Nuenen en Drenthe. Hij nam schilderles o.a. bij Mauve en begon geleidelijk aan werk te verkopen en opdrachten te krijgen. Hij bestudeerde de kleurenleer en kunsttheorie. Zijn liefdesleven bleef ongelukkig, hij woonde een jaar samen met een prostituée, die tevens als model fungeerde. In 1885 maakte hij de Aardappeleters. Eind november vertrok hij naar Antwerpen, waar hij lessen volgt aan de Ecole des Beaux-Arts. Hij zou de opleiding niet afmaken en verhuisde in maart 1886 naar Parijs, waar zijn broer en beschermer Theo werkzaam was in de kunsthandel. Vincent maakte via zijn broer kennis met grote kunstenaars als Seurat, Toulouse-Lautrec, Degas, Signac, Monet, Renoir en anderen. Later raakte hij bevriend met Gauguin. In 1887 exposeert hij in Parijs, maar zou - mede ten gevolge van toenemende spanningen met zijn broer, die ook aan zenuwziekte lijdt - in februari 1888 naar Arles vertrekken. Sommigen beweren, dat Toulouse-Lautrec deze beslissing heeft beïnvloed, maar zijn neef ir. V.W. van Gogh heeft ook eens gesuggereerd, dat zijn vertrek naar het Provençaalse Arles gevolg was van lofprijzingen op de schoonheid van de vrouwen aldaar, in de Max Havelaar. In Arles ontwikkelde Vincent een enorme creativiteit en productiviteit, in een 'explosie van kleur'. Eind 1888 raakte hij na een ruzie met zijn vriend Gauguin in operste verwarring en sneed zich een oor af. Na behandeling in het ziekenhuis van Saint-Remy hield hij last van slape-loosheid en hallucinaties en hij liet zich in mei 1899 vrijwillig opnemen in het krankzinnigengesticht te Saint-Remy de Provence. Na zijn vertrek uit het gesticht verbleef hij enige tijd in Parijs, waar hij exposeerde en dan besloot zich te vestigen in het nabijgelegen Auvers, waar de kunstliefhebber, zondagsschilder en homeopathisch arts dr. Gachet woonde, die zich over Vincent ging ontfemen en vriendschap met hem sloot. Gachet had veel kunstenaars als patiënt en had veel belangstelling voor psychiatrie. Toch is zijn reputatie als arts, zoals bij een homeopaat verwacht kon worden, twijfelachtig: sommige historici noemen hem zelfs een 'erbarmelijk arts'. Hij wordt ook verdacht maker te zijn van enkele van de Van Gogh-vervalsingen, die nu nog voor veel debat onder Van Gogh kenners zorgen.

Van Gogh logeerde af en toe bij Gachet en maakte het fameuze en vorig jaar naar Japan verkochte schilderij van hem, waarop hij met witte pet en een tak vingerhoedskruid staat afgebeeld: ongetwijfeld het mooiste portret dat ooit van een homeopaat is gemaakt! Tijdens een van zijn bezoeken aan Gachet daagde deze Vincent uit een ets te maken, iets wat de schilder nog nooit in zijn leven had gedaan. Hij ging op het voorstel in en maakte op 15 juni 1890 de enige ets (met een portret van Gachet), die hij ooit heeft gemaakt. Hij kreeg later ruzie met Gachet en vertrok op 27 juli voor een wandeling de velden in, waar hij zich met een pistool in de borst schoot. Hij slaagde er nog in op eigen kracht naar zijn pension terug te keren, waar men bemerkte, dat hij pijn had en zo de schotwond ontdekte. Anderhalve dag later overleed de kunstenaar. Zijn laatste woorden, gericht tot zijn ijlings toegesnelde broer Theo, waren: 'La tristesse durera toujours'.

In het najaar van 1880 deed een zijner bij hem in Geisenheim

Portret van dr. Gachet (1890).

logerende bewonderaars en vrienden, de Amsterdamse kunstrecensent en klassikus dr. Jan Zürcher, Multatuli het aanbod om voor hem een fraai huis in het nabij gelegen Ingelheim am Rhein te kopen. M. aanvaardde het aanbod en zou vanaf 1881 tot aan zijn dood in de villa blijven wonen. Zijn gezondheid is maar matig en zijn laatste lezingentournee in 1881 vergde al meer van hem dan hij eigenlijk kon opbrengen. M. leed aan astma, maar hield, daartoe door geldgebrek gedwongen, tijdens die tournee maar liefst tweeënveertig voordrachten.

Over zijn laatste levensjaren kunnen wij ons een goede indruk vormen uit zijn brieven en uit getuigenissen van de talrijke landgenoten die bij hem logeerden. Hij houdt zijn huiselijke zorgen, maakt zich druk over zijn kinderen, onderhoudt vooral schriftelijk zijn vriendschappen, blijft zich met grote regelmaat beklagen over de onrechtvaardige behandeling die hem in zijn vaderland ten deel is gevallen en moet voortdurend financieel ondersteund worden door zijn bemiddelde vrienden, die daarbij overigens zeer tactisch te werk moeten gaan om hem niet te ontstemmen. Zijn gezondheid gaat achteruit: op 1 september 1886, een half jaar voor zijn dood schreef hij nog aan Vitus, die oude vriend:

'Wij zijn wel'. (Ik op mijn astma na.) Mimi houdt zich goed. En Wouter, nu 10, (hun aangenomen kind, C.R.) is 'n lieve jongen'.

M. overleed op 19 februari 1887 aan astmatische verstikking. Hij werd, overeenkomstig zijn wens, gecremeerd in Duitsland en zijn as bevindt zich sinds 1948 op het crematorium Westerveld bij een sober monument.

In onze tijd is de Max Havelaar inmiddels in 37 talen vertaald en ook hedendaagse schrijvers als Komrij, Hermans, 't Hart, Kousbroek en Brandt Corstius zien hem nog altijd als hun grote voorbeeld. Nelson Mandela las de Max Havelaar tijdens zijn gevangenschap op het Robbeneiland.

En hoe ging het verder met die Friese radicaal Vitus Bruinsma in de jaren na 1880? Wel, ook afgezien van de kwakzalverijbestrijding, bleef Bruinsma zich inzetten voor de goede zaak. Zo was hij

in 1881 een der mede-oprichters van de Bond voor algemeen kies- en stemrecht. In 1882 was hij een van de initiatiefnemers van het Huldeblijk, een actie om geld in te zamelen ten gunste van M., zodat deze een financieel onbekommerde oude dag zou kunnen hebben. Hij publiceerde - beïnvloed door M. maar veel praktischer ingesteld dan deze - o.a. 'De tiende penning geheven', over het belastingstelsel dat hij met scherpzinnige wiskundige argumenten aan de kaak stelde. Hij was enige keren kandidaat voor de Tweede Kamer en stond in 1891 aan de zijde van Domela Nieuwenhuis tegenover de radicale kandidaat Treub. Een jaar later trad hij toe tot de sociaal-democratische bond.

Hij bleef tot 1888 bestuurslid van onze Vereniging om in dat jaar tegelijk met zijn broer af te treden, zwaar teleurgesteld door rechterlijke uitspraken, die steeds in het nadeel van de Vereniging uitvielen. Dit ging ook door vanaf het moment, waarop besloten was alle publicaties eerst door een rechtsgeleerd bestuurslid te laten lezen. Een van die processen, aangespannen door de verkoper van purgeermiddelen Oidman, leidde tot een schade voor de Vereniging van 4.000 gulden, naar hedendaagse begrippen omgerekend zo'n 80.000 gulden. Wij komen de gevolgen van deze voor de jonge Vereniging zeer ingrijpende zaak ook tegen in de briefwisseling met M. Het trouwe VtdK-lid Douwes Dekker te Ingelheim schreef op 27 juni 1885 aan Bruinsma:

'Ik had, gehoor gevende aan de billijke oproeping om bij te dragen aan de kosten van dat proces - geen lid mag zich daaraan onttrekken, vind ik - u mijn aandeel willen aanbieden, vergezeld van 't verdrietig verzoek mij als lid te ontslaan. Ik kan me namelijk de weelde niet veroorloven mee te werken aan het uitroeien van bedrog. Nog eens, wie de eer had lid te zijn uwer vereeniging mag de directie of redactie niet laten opdraaien voor de gevolgen van den strijd. Dat zou ik laf en valsch vinden. (.....) Vergun me overigens als bijdrage in de gemaakte krijgskosten u 'n kleinigheid aan te bieden (heden of morgen per postwissel) en wees dan zoo goed mij dan aftevoeren van de lijst der leden. Het doet me leed, maar de toring moet naar de nering gezet worden.'

Deze wens van M. is niet ten uitvoer gebracht: Douwes Dekker prikt tot aan het jaar van zijn dood in de ledenlijst van onze Vereniging! Bruinsma zweeg na de dood van Multatuli eerst vijf jaar lang over hem om in februari 1892 een beroemd geworden 'Ter gedachtenis aan Multatuli' te publiceren in De Dageraad. Hij kapitelt daarin M.'s critici die steeds verwijzen naar diens slordige persoonlijk leven, maar roept op tot het lezen van zijn werk. Hij waardeert daarvan niet zo zeer de letterkundige waarde, maar vooral het hoge zedelijke niveau. Een man als M. kan volgens Bruinsma de plaats innemen van dominee's en priesters, nu de kerken leeglopen. Immers: 'De ellende des volks hoort te worden uitgeroeid', maar steeds 'met eerlijke middelen, zonder het vuil van leugen en onwaarheid.' Bruinsma overleed op 65-jarige leeftijd in een Rotterdams ziekenhuis op 28 augustus 1916.

Dames en heren, over de vraag of wij van de geschiedenis iets kunnen leren heerst onder historici grote verdeeldheid. Ik ben echter te veel moralist om toch niet uit de levens van de vier grote landgenoten, die ik u heb geschetst enkele conclusies te trekken.

Het tragische levenseinde van Van Gogh toont aan, dat het misschien nog wel verantwoord is hulp te zoeken bij een 'excentriek' arts, maar dat alleen al de te persoonlijke relatie, die vaak ontstaat tussen de homeopaat en zijn patiënt, niet alleen ongezond, maar zelfs levensgevaarlijk kan zijn. Gachet maakte ruzie met Van Gogh en ondernam niets toen deze levensgevaarlijk gewond was. Als verval-

ser heeft hij mogelijk zelfs misbruik gemaakt van een patiënt in zijn laatste levensfase.

Vitus Bruinsma was actief in de bestrijding van de kwakzalverij, maar zijn overige activiteiten tonen aan, dat mensen, die dat doen geen 'single-issue fanatics' zijn, die een eenzijdige heksenjacht voeren. Neen - en dat is ruim honderd jaar later niet veranderd - kwakzalverijbestrijders zijn mensen, die zich meer dan anderen uit ideële motieven inzetten tegen allerlei maatschappelijke misstanden en zich vaak ook op ander gebied nuttig maken voor het algemeen belang!

Multatuli was een briljant schrijver met uitgesproken opvattingen over de vele misstanden in maatschappij en politiek. Met geneeskunde en haar randgebieden had hij niet eens zo veel affiniteit, maar een lidmaatschap van onze Vereniging was voor hem vanzelfsprekend en het zou ook de hedendaagse intellectueel niet ontsieren als hij zich in de voetsporen van Multatuli ten opzichte van de kwakzalverij niet slechts door passief cynisme zou laten leiden.

Stokvis tenslotte leert ons, dat ook grote geleerden en academici een deel van hun kostbare tijd moeten besteden aan het bestrijden van pseudo-wetenschap, zelfs als dit ten koste gaat van de tijd, die zij aan serieus onderzoek zouden willen besteden. Juist hun gezag is groot en opvoeding en voorlichting van het publiek is een

taak, waarvoor geen enkele geleerde zijn neus zou behoren op te halen.

Vier conclusies trok ik uit de levens van vier grote Nederlanders uit het eind van de vorige eeuw. Deze lessen kunnen voor u, leden van de Vereniging tegen de Kwakzalverij, nauwelijks verrassend zijn. Ik denk zelfs dat de meesten uwer deze conclusies zullen zien als het intrappen van een open deur. Mocht dat inderdaad zo zijn, dan hoop ik dat u daarover mijn welgemeende excuses wilt aanvaarden.

C.N.M.Renckens

Dankbetuigingen:

Prof.dr M.J. van Lieburg, medisch historicus

Drs. Jos van Waterschoot, conservator Multatuli Museum Amsterdam

R. Levie, wetenschappelijk medewerker Joods Historisch Museum Amsterdam

Mevr.B.E.Fabius-Vlieghert, Genootschap t.b.v. Natuur-, genees- en heekunde, Amsterdam

Wetenschappelijke dienst Van Gogh Museum Amsterdam

I. van de Graaff, erelid en archivaris van de Vereniging tegen de kwakzalverij, Rotterdam.

Registratie van geneesmiddelen: een hoogst serieuze zaak

door dr. W.B.J. Mens, hoofd registratie-afdeling Organon

De ontwikkeling van een geneesmiddel duurt zeven tot negen jaar. Veel verschillende disciplines zijn betrokken bij dit proces. De kosten van de ontwikkeling van een nieuw geneesmiddel bedragen rond de 500 miljoen gulden. Voordat een geneesmiddel kan worden verkocht dient hiervoor toestemming te worden verkregen van de gezondheidsautoriteiten in elk land. Voor dit doel worden zogenaamde registratiedossiers samengesteld. In een registratiedossier worden de resultaten van het geneesmiddel-ontwikkelingswerk vermeld.

Dr. Mens.

De drie belangrijkste onderdelen van het registratiedossier bestaan uit gegevens omtrent kwaliteit, veiligheid en effectiviteit. In het onderdeel over kwaliteit wordt de ontwikkeling van het produceren van de actieve stof (chemie) en het farmaceutisch eindproduct beschreven. Veiligheid betreft het onderzoek in dieren (toxicologie) en het optreden van nevenwerkingen in onderzoek bij patiënten. Onderzoek van het nieuwe geneesmiddel in patiënten geeft informatie over de klinische effectiviteit.

Verder bevat het dossier een aantal belangrijke samenvattende documenten (zogenaamde deskundigenrapporten), waarin een kriti-

sche evaluatie wordt gegeven van de resultaten zoals vermeld in die drie verschillende dossier-onderdelen. Tot slot bevat het dossier informatie voor artsen en patiënten (bijsluiter), voorbeelden en teksten van verpakking en nogal wat administratieve gegevens.

Na het indienen van het registratiedossier bij gezondheidsautoriteiten vindt er een beoordeling plaats in Nederland door het College ter Beoordeling van Geneesmiddelen. Meestal worden vragen gesteld die tot tevredenheid beantwoord dienen te worden alvorens registratie kan worden verkregen.

De rol van de Inspectie inzake homeopathische geneesmiddelen

door J.A. Norder

Richtlijn 92/73/EEG legt de lidstaten een verplichting op te komen tot een zekere mate van registratie voor de homeopathische geneesmiddelen. Hier wordt gesproken van geneesmiddelen, omdat het homeopathica betreft die voldoen aan de Europese definitie van een geneesmiddel. De Europese landen zijn alle bezig deze Richtlijn te implementeren in eigen wetgeving. De lidstaten mogen daarbij zelf kiezen of zij de registratieregeling alleen voor nieuwe, of ook voor de bestaande preparaten willen invoeren. Er zijn twee regimes: een lichte vorm voor enkelvoudige producten in grotere verdunning en zonder indicatie (zogenoemde simplica), en een zwaardere vorm voor andere homeopathica. Nederland heeft gekozen voor een vrij strenge invulling, enerzijds om het exportbelang van de Nederlandse bedrijven te steunen, anderzijds om de markt van homeopathica in Nederland voldoende inzichtelijk te maken.

Voor de simplica is de overgangstermijn waarin beoordeling plaatsvindt gaande. Voor de overige producten moeten op basis van artikel 6 van het Besluit nog criteria worden ontwikkeld met betrekking tot de farmacologische, toxicologische en klinische onderbouwing die bij registratie vereist is. Er is een ambtelijke werkgroep ingesteld die deze criteria moet opstellen. De Toelichting bij het Besluit geeft al aan dat dit op homeopathische grondslag zou moeten plaatsvinden, bijvoorbeeld doormiddel van monografieën. Dit

J.A. Norder.

legt al vast dat die onderbouwing grotendeels, maar niet helemaal bibliografisch zal zijn. De onderbouwing is te onderscheiden in:

1) Veiligheid. Er zijn geen redenen om aan deze onderbouwing andere eisen te stellen dan voor reguliere geneesmiddelen. De registratie-aanvrager is verantwoordelijk voor deze onderbouwing. Als men dat onderling via monografieën wil doen, kan dat; de overheid hoeft hieraan niet bij te dragen. Daarnaast zullen altijd andere toxiciteitsgegevens moeten worden overlegd. Wel kan het, vanwege hoge verdunning, evident zijn dat er geen toxicologisch risico is.

2) Kwaliteit. Deze onderbouwing zal tenminste gelijk moeten zijn aan die voor de simplicia: aangetoond moet worden dat het een constante en gestandaardiseerde samenstelling betreft. Dit geldt voor de verschillende bestanddelen, inclusief hulpstoffen. Daarnaast moet er aandacht zijn voor de kwaliteit. Dit betreft vragen over hoe goed de verschillende homeopathische bestanddelen van een preparaat, in combinatie met hun potentie, passen bij de voorgestelde indicatiestelling.

3) Werkzaamheid. Dit is het punt waarop de homeopathische registratie het meest afwijkt van de gewone registratieregeling. Het Besluit noemt hier als basis de literatuur, de ambtelijke commissie is bezig hiervoor criteria op te stellen. Meest voor de hand liggend zijn de homeopathische farmacopeeën: als een grondstof daarin is opgenomen, kan dit als basis dienen voor de onderbouwing van homeopathische werkzaamheid. In hoeverre andere homeopathische standaardwerken, zoals repertoria, ook kunnen dienen als bibliografische onderbouwing, is nog onduidelijk.

Los van deze onderbouwing door de registratie-aanvrager, staat nog de problematiek van de definitie van welke preparaten in aanmerking komen voor homeopathische registratie. Allereerst wordt nu gesproken over welke aanpalende gebieden nog wel in aanmerking komen voor registratie als homeopathicum en welke niet. Dit geldt met name voor zogenoemde nosoden, voor de isopathie en voor de antroposofische producten die niet volgens homeopathische wijzen worden bereid. De nosoden en de isopathie voldoen niet aan de

belangrijkste homeopathische regel: het similia-principe. Dit is een belangrijk argument om deze categorieën niet onder de homeopathische registratie te laten vallen. Het Besluit zelf echter geeft geen uitsluitsel over de status van deze producten. Voor de antroposofische producten zonder homeopathische bereidingswijze ligt dit duidelijker: deze producten worden a contrario als uitgesloten van homeopathische registratie door artikel I, tweede lid van het Besluit.

Daarnaast kennen wij uit de inspectiepraktijk een aantal preparaten waarin naast de homeopathische bestanddelen ook niet-homeopathische stoffen zijn aan te wijzen. De fabrikant declareert deze als hulpstof, terwijl daarvan ook bekend is dat het een werkzaam natuurproduct of fytotherapeutikum betreft. Hoewel het Besluit hierin niet helemaal eenduidig is, is de Inspectie van mening dat dergelijke preparaten niet in aanmerking behoren te komen voor homeopathische registratie.

Voor alle producten die aldus worden uitgesloten van homeopathische registratie blijven onder de huidige regelgeving slechts twee mogelijkheden over: ofwel de gewone registratie, ofwel een productpresentatie onder de Warenwet. Dat laatste betekent dat men geen medische claims of indicaties mag toekennen en er geen farmacologisch actieve stoffen in verwerkt mogen worden. Momenteel is er een Warenwetbesluit kruidenpreparaten in voorbereiding, waarin wordt vastgelegd welke kruiden niet mogen worden verhandeld of in waren verwerkt. Worden deze toch gebruikt, dan treedt de Warenwet terug en is de geneesmiddelenwetgeving, inclusief de registratieplicht, van toepassing. Het overgangsgebied tussen de Warenwet en de Wet op de geneesmiddelenvoorziening, waarin de fytotherapie, de homeopathie en de antroposofie, zo lang hebben verbleven, wordt daarmee van twee zijden aangepakt: het komende Warenwetbesluit kruidenpreparaten beperkt de risico's van toxische kruiden, de homeopathische registratieregeling beperkt de risico's van homeopathica. Het is een illusie te denken dat zo'n overgangsgebied geheel kan worden weggenomen. De recente commotie rondom melatoninepreparaten is daar een voorbeeld van. De belangrijkste insteek hierbij voor de Inspectie is te verzekeren dat dit soort producten geen risico's voor de volksgezondheid oplevert.

De Inspectie moet, over de hele breedte in de gezondheidszorg, prioriteiten stellen. Dit gebeurt in een meerjaren-werkplan. Het belangrijkste criterium voor deze prioriteitstelling is het volksgezondheidsrisico. Voor de geneesmiddelen komt daar als belangrijk criterium bij het handhaven van de registratieverplichting. In dit werkplan wordt duidelijk dat er slechts een beperkte capaciteit beschikbaar is voor het toezicht op de alternatieve middelen. Verder is het zo, dat de Inspectie slechts bevoegdheden heeft, voor zover deze middelen ook geneesmiddelen zijn. In de praktijk betekent dit dat de Inspectie in beperkte mate zelf actief op de markt toeziet. Daarnaast bereikt ons informatie uit het veld, bijvoorbeeld van beroepsbeoefenaren en van groothandels in geneesmiddelen. Indien er geen volksgezondheidsbelang in het geding is, maar bijvoorbeeld slechts sprake is van een concurrentiebelang, zal de Inspectie doorverwijzen naar de civiele rechtspraak, omdat deze dan het primaat heeft. Tenslotte staat de Inspectie open voor klachtmeldingen betreffende geneesmiddelen die niet aan wettelijke eisen voldoen. De Inspectie zal hier altijd op reageren en deze toetsen aan het wettelijk kader.

In memoriam Johan Maasbach (1918-1997)

Van 1964 tot 1973 figureerde de naam van de gebedsgenezer Maasbach met grote regelmaat in de kolommen van het Maandblad tegen de Kwakzalverij. Dat waren de gouden tijden, waarin bijvoorbeeld mensen als

"Willem-wordt-wakker" uit Den Haag, 'spiritistisch genezer', door de rechter tot driemaal drie dagen hechtenis werden veroordeeld wegens overtreding van de wet op de uitoefening op de geneeskunst (MtdK, oktober 1961).

Maasbach heeft het nooit zo ver laten komen en heeft met zijn mengeling van sociale vaardigheden, natuurlijk overwicht, humor en zakeninstinct alle kritiek makkelijk overleefd. Hij was van oorsprong bakker en werd later chef-kok op de Holland Amerika Lijn. Tijdens een langer verblijf in Amerika geraakte hij onder invloed van daar actieve gebedsgenezers en televisiedominees en kreeg al snel de ingeving dat ook voor hem een soortgelijke taak was weggelegd. Hij sloot zich aan bij de door de Amerikaanse evangelist T. Osborn opgerichte Pinksterbeweging.

Vanaf 1952 begon hij ook in ons land gebedsdiensten en opwekkingsbijeenkomsten te organiseren, die al snel volle zalen trokken. Getuigenissen van door gebed of handoplegging genezenen hoorden tot de vaste onderdelen van die bijeenkomsten. Maasbach fungeerde ook als Osborn's assistent en vertaler, toen deze ons land in 1958 bezocht. Maasbach zou nog lange tijd een Amerikaans accent laten doorklinken als hij 'in functie' was. (Broeder Johan noemde zich in die periode ook John Maasbach!) De filmer Jan Vrijman maakte in 1964 een televisie film over een bijeenkomst onder Maasbach's bezielende leiding, maar de VARA en later de IKOR oordeelden het uit een oogpunt van geestelijke volksgezondheid niet raadzaam deze uit te zenden. De reportage werd door Vrijman later opgenomen in zijn documentaire bioscoopfilm 'Op de bodem van de hemel', waarin de film over Maasbach figureerde naast opnamen van een straatmuzikant, een vendulokaal en een paardenmarkt.

Maasbach richtte de 'Stichting Volle Evangelie Zending' op en was al snel rijk genoeg om zich elke week een half uur zendtijd bij radio Luxemburg te kunnen permitteren en kocht in 1966 voor 800.000 gulden de Haagse bioscoop Capitol Theater aan, waar hij zijn hoofdkwartier vestigde. Het werd een centrum voor gebedsgenezing en Maasbach had toen al een staf van twintig personen, waarmee hij o.a. het blaadje 'Nieuw Leven' produceerde met een oplage van 25.000. Hierin stonden stevast series schriftelijke getuigenissen van 'genezingen', van zenuwinstortingen tot aan kanker toe. Zijn zendingsimperium zou later een reisbureau, een aantal woon- en winkelpanden, een aantal kindertehuizen, een drukkerij en een televisie-maatschappij omvatten. Tot zijn spijt heeft hij in de Nederlandse ether nooit een voet aan de grond gekregen, hoezeer hij ook m.n. bij de EO lobbyde. Hij had talrijke kinderen, die allemaal in het concern werden opgenomen.

De journalist van der Eijk beschreef in de Tijd-Maasbode in 1964 de gang van zaken tijdens een van Maasbach's samenkomsten. Dat ging als volgt. Een man verhaalt wijdlopij van de vele kwalen waarvan hij genezen is. 'Ik heb mijn medicijnen weggegooid', zegt hij flink. Dan vertelt hij dat zijn vrouw ziek werd. 'Ten einde raad heb ik haar met Marcus 16 aangepakt, de satan uitgedreven en kijk, ze stak ineens haar eerst verlamde arm weer boven het hoofd en riep "Halleluja!"'. Daarna was Maasbach zelf aan de beurt voor een gesprek met een middelbare heer, die ook verklaard had van diverse kwalen te zijn genezen.

Wat is uw beroep?

Makelaar

Maasbach, enthousiast: Is dat niet wonderbaar?

Makelaar: Prijs de heer!

Hele kerk: Prijs de heer!

Evangelist Johan Maasbach.

Foto: Walter Herfst

De makelaar zegt ook van het roken te zijn afgestapt.

De schalkse Maasbach wil weten, wat hij nu wel met zijn zakgeld doet. De makelaar zit even met deze onverwachte vraag, maar Maasbach weet een oplossing: We zullen hem een zendingsbusje sturen.

Luid gelach volgt en Maasbach wil het weten ook: 'Het feest gaat door', zegt hij op een gegeven ogenblik.

Toch is kritiek en tegenslag Maasbach natuurlijk niet bespaard gebleven. VtdK-voorzitter A.P.N. de Groot noemde in het MtdK, maar ook in discussies op de radio, gebedsgenezing kwakzalverij. Dr. F.A.Nolle, predikant en medicus, schreef in de jaren zestig een boek over gebedsgenezers en noemde de Amerikaan Osborn een bedrieger. Een foto van het moment waarop de Heer zelf was verschenen tijdens een bijeenkomst van Osborn in Indonesië was gebleken een montage te zijn geweest! Hij zag ook eens vier blinden neerknielen, die zich de handen opgelegd wilden krijgen. De 'voorganger' riep: 'Geloof en u bent genezen.' Natuurlijk bleven de slachtoffers blind achter, met de gedachte dat hun geloof niet groot genoeg was geweest. Maasbach noemde hij een handige zakenman, die uitstekend met mensen kon omgaan en prachtig kon zingen. Periodiek kwamen in kranten en bladen als de Spiegel teleurgestelde ex-aanhangers aan het woord. In 1965 werd Maasbach de toegang tot Suriname geweigerd toen hij een tournee maakte langs de Verenigde Staten, Libanon, Hong Kong en Indonesië. Nog pas twee jaar geleden moest de al oude Maasbach het meemaken, dat zes ex-aanhangers een zwartboek publiceerden met verhalen over fraude, zwartgeldtransacties, gesjoemel met kinderbijslag en giften, de luxueuze levensstijl van de familie en seksuele intimidatie van het personeel. In 1996 werden alle aanklachten door justitie geseponeerd wegens gebrek aan bewijs.

Maar ook na de dood (18 september 1997) van de 'dienstknecht van God' gaat de Johan Maasbach World Mission (JMWZ) met zijn 10.000 leden gewoon door, want de talrijke jonge Maasbachjes (over hun juiste aantal lopen de schattingen uiteen) kennen inmiddels het klappen van de zweep. Zo liet zoon David onlangs weten, dat mensen in nood binnenkort per fax, brief of door de JMWZ-website op Internet aan te klikken hun probleem kunnen voorleggen aan 'voorbidders', die een speciale band met God hebben en hun probleem verder zullen behartigen. Er zijn ook gevorderde plannen om te gaan zenden op RTL, SBS6 en Veronica. Neen, de zuurpruimen die hoopten dat met de dood van broeder Johan het imperium zou instorten, kunnen hun borst wel nat maken, want om met de woorden van de oude meester te spreken: 'Prijs de Heer. Het feest gaat door!'.